

«ՄԵՆՔ» ԽՄԲԱԻՈՐՈՒՄԸ ԵՒ ՍՓԻԻՌԱԶԱՑ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՍԿՋԲԱՆԱԻՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Մեծ Եղեռնէն ետք, գրողներու նոր սերունդ մը կը հաւաքուի Փարիզ, Մեմֆ պարբերաթերթի շուրջ եւ այդ անուան տակ: Արդի հայ գրականութեան կարճատեւ աւանդութիւնը, որ ծնունդ առած էր ԺԹ. դարու կէսին եւ բռնի կերպով լռեցուած 1915-ին, կը շարունակուէր խումբ մը երիտասարդ, որք տղոց արձակած շարժումով, որ պիտի յատկանշուէր այդ աւանդութեան սովորութիւններուն ժխտումով: Շարժում մը, որ կը մերժէր կոչուիլ շարժում կամ հրատարակել որոշ հանգանակ: Արեւմտահայ գրականութեան շարունակութիւն մը, որ կոչ կ'ուղղէր անցեալէն խզուելու: Եւ վերջապէս, շարժում մը, որ պիտի հանդիսանար արեւմտահայ գրականութեան վերջին լայնածիր փորձը ժամանակակից գրողները համախմբելու միեւնոյն գաղափարախօսութեան մը տակ: Մեմֆի տղոց ներդրումը սփիւռքահայ մշակոյթի պատմութենէն ներս կը մնայ թերագնահատուած եւ կը դառնայ այս յօդուածի սեւեռման առարկան:

Ներկայ սփիւռքագիտութիւնը կը հետաքրքրուի ոչ թէ կեդրոնէ մը բխած մշակոյթով, այլ տարբեր սահմաններու խաչաձեւումին ծնած մշակութային արտադրութեամբ, որուն աշխատանքը կը պարտադրէ նորութեան մը հետ հանդիպում, յառաջացած օտարի՝ այլի ներկայութենէն: Այս նորութիւնն է որ կը խախտէ անցեալի ու ներկայի շարունակականութիւնը, պահանջելով այդ յարաբերութեան վերասահմանումը:

Մեմֆի տղաքը, աշխարհի մեծ կեդրոններէն մէկուն մէջ գտնուելով հանդերձ, կը գործեն մեծամասնական մշակոյթի եզերքին, շարունակաբար սակարկութիւն մը կատարելով եւ հա-

լասարակչուութիւն մը փորձելով գտնել իրենց կոտորակեալ գոյութեան պայմաններուն, հին ու նորի, հայ ու օտարի, արեւելք ու արեւմուտքի եւ ազգային ու միջազգայինի միջեւ: Փորձելով միաժամանակ մօտեցնել եւ հեռացնել «հարազատ»ն ու «այլ»ը, անոնք կը քննադատուին անցեալի աւանդութիւններու հանդէպ իրենց ունեցած կեցուածքին պատճառաւ: Նիկողոս Սարաֆեան կը գրէ. «Ազգը այլասերման տանելու մեղքը կը դրուի մեր ֆակտին երբ կ'ըսեմք թէ պէտք չէ ետ դառնալ, չֆարանալու համար Ղովտի կնկան պէս՝ մեր բռնկած անցեալին դէմ»¹: Ծննդոցի մէջ նկարագրուած Սողոմ-Գոմորի կործանումի պատմութիւնը յիշելով², Սարաֆեան կ'ակնարկէ արեւմտեան մշակոյթներու մէջ բանադրանք նկատուած յետադարձի, աւելի ճիշդը՝ դէպի ետ նայելու գաղափարին: Այն ինչ որ փուլզումի ենթարկուած է պէտք մնայ ետին, խզուած ներկայէն, առիթը տալու համար նոր սկզբունքի մը: Սակայն Մեմֆի սերունդը այս պարզ բանաձեւէն անդին է որ կը զարգացնէ իր գրական տեսութիւնը: Ճանչնալով իր ներկան իբր ժամանակի շարունակականութենէն դուրս ելած իրականութիւն՝ ան կը գիտակցի իր միջանցքային կացութեան³: Յետ-Եղեռնեան տարիները հայ որբ երիտասարդին համար միջանցքային տարածութիւն մը կը ներկայացնեն, որուն ըմբռնումը ներկայի նոր սահմանում մը կը ստեղծէ, ուր կ'ընդգրկուին իրարմէ անջատուած անցեալն ու ապագան: Այս հասկացողութեամբ, Մեմֆի սերունդը իսկապէս կը պատկանի իր ժամանակին երբ կ'արտադրէ ժամանակակից եւ վկայագրական գործեր, որոնք տակաւին դուրս կը մնան արդի հայ կանոնական կամ պաշտօնական գրականութենէն՝ հակառակ հազուադիւս քննադատներու եւ գրողներու քարոզչութեան⁴:

Մեմֆ պարբերաթերթի առաջին թիւը լոյս կը տեսնէ Ապրիլ 20, 1931ին, առաջին էջի վրայ մատուցելով յայտարարութիւն մը որուն կը հետեւի տասնհինգ գրողներու ստորագրու-

¹ Նիկողոս ՍԱՐԱՖԵԱՆ, Տեսարանները, Մարդիկ եւ Ես, Երեւան, 1994, էջ 20.

² Ծննդոց ԺԹ, 26.

³ «Միջանցքային»ը հայացումի փորձ մըն է liminal-ին՝ «շեմ»այինին, երկու վայրեր իրար կապող տեղը նշող իմաստով:

⁴ Թատկապէս տե՛ս Krikor Beledian, *Cinquante ans de littérature arménienne en France*, CNRS Editions, Paris, 2001.

թիւնը⁵։ Թէեւ ստորագրեալները հանգանակի մը անուան տակ չէ որ կը ներկայացնեն այս յայտարարութիւնը, հրատարակութեան առաջին էջին վրայ գտնուելուն՝ ատիկա կը վերածուի խումբին նպատակները ամփոփող գրութեան։ Ընդգծուած կէտերէն մէկը կ'ըսէ. «Մեր համերաշխութեամբն ու համագործակցութեամբն իսկ, որ երբեք չպիտի խափանէ իւրաքանչիւրիս անհատականութեան ազատ ու լրիւ զարգացումը, շաղախ հանդիսանալ չորս ակերով ցրուած երիտասարդ գրողներու միջեւ եւ այդպիսով դիւրացնել հայ նորագոյն գրականութեան ազատ զարգացումն ու ծաղկումը»⁶։ Համերաշխութեան եւ համագործակցութեան կոչը չի հասնիր շատ հեռուն։ Փարիզի իրենց պարագայէն զատ, ցրուած երիտասարդ գրողներու համախմբումը ընդարձակ շարժումի մը չի վերածուիր, սփիւռքահայ տարբեր գաղութներու իւրայատուկ պայմաններու բերումով։ Իսկ Փարիզի մէջ համախմբումը կարճատեւ կեանք կ'ունենայ։

Մեմֆի աշխատանքը, ինչպէս կը պարզուի պարբերաթերթի առաջին էջէն, նախընտրութիւնը կը դնէ իւրաքանչիւր գրողի անհատականութեան վրայ, փոխանակ այդ անհատականութիւնները ստորագասելու խումբի յստակ եւ կիզակէտային գաղափարախօսութեան մը։ Պարբերաթերթի առաջին յօդուածին տակ իսկ կը գտնուի անհատ գրողին գերադասութիւնը շեշտող խմբագրական ծանօթութիւն մը։ Ծանօթութիւնը կը յայտարարէ. «Այս գրութեան մէջ արծարծուած մտքերուն միակ պատասխանատուն ստորագրողն է։ Ասիկա ճիշդ է նաեւ միւս բոլոր յօդուածներուն համար։ Այս երկտողը աւելորդ չթուեցաւ մեզ, որովհետեւ գրուածքին՝ վիճակի դրութեամբ տրուած առաջին տեղը կրնար թիւր ենթադրութիւններու տեղի տալ»⁷։ Այստեղ ենթադրուած «ենթադրութիւնները» կը վերաբերին մտքերու միաբանութեան։ Նախորդ էջին վրայ նպատակներու ցանկ մը տալու յարակարծային երեւոյթէն անդին, խմբագրային այս մէջբերումը սփիւռքահայ նոր իրավիճակի ծիրէն ներս գաղափարներ-

⁵ Հետեւեալ գրողները կը ստորագրեն Մեմֆի յայտարարութիւնը.— Նշան Պէշիկշաւեան, Ղեւոնդ Մելոյան, Հրաչ Սարգիսեան, Ռաֆայէլ Զարդարեան, Յարութիւն Ֆրէնկեան, Ոստանիկ, Գ. Գեղարքունի, Նիկողոս Սարաֆեան, Բիւզանդ Թօփալեան, Փայլակ Միքայէլեան, Արշամ Տատրեան, Զ. Մ. Որբունի, Շահան Շահնուր, Վազգէն Շուշանեան եւ Շաւարշ Նարդունի։

⁶ Մեմֆ, Ա (1931), էջ 3։

⁷ Նոյն տեղը, 4։

րու համերաշխութեան անկարելիութիւնը կը պարզէ: Այս գաղափարը ընդլայնելու համար վերադառնանք ժամանակի շարունակականութեան վերասահմանուած յղացքին, ուր ներկան կ'անջատէ անցեալն ու ապագան՝ փոխանակ զանոնք միացնելու: Այս հասկացողութեամբ, ներկան անցեալին հետ իր յարաբերութիւնը պէտք է հաստատէ անհատը ենթարկելով յիշողութեան կամ մոռացութեան աշխատանքի: Անշուշտ այս աշխատանքը կը բարդանայ երբ անցեալը բեկում (trauma) մը կը պարունակէ, թէ անհատական եւ թէ պատմական գետնի վրայ: Ֆրանսահայ երիտասարդին համար, յետ-պատերազմի ներկան կը վերկայացնէ աղէտին փորձառութիւնը, ուր անցեալի պատմական բեկումը կը մարմնաւորուի իբր անհատական հոգեկան վէրք: Սգալու կամ բուժուելու գործընթացը կը տարբերի անհատէ անհատ, եւ իւրաքանչիւր պարագայի տարբեր դիրքորոշում կը պատճառէ անցեալի դէպքերուն հանդէպ: Նոյն ատեն, Մեմֆի գրողներուն կուսակցական կամ կազմակերպական պատկանելիութիւնը որոշ չափով կը սահմանէ իւրաքանչիւրին մեկնաբանութիւնը այդ դէպքերուն մասին, ու հետեւեալ կ'որոշադրէ սփիւռք-հայրենիք վէճին շուրջ անոնց կեցուածքը⁸:

Այս պայմաններուն տակ, ուր ամէն վերապրող իր անցեալն ու ներկան միացնելու կամ հեռացնելու անձնական պայքարը կ'ապրի, ազգային նոր քրականութեան մը շուրջ համախմբումի եւ համերաշխութեան՝ գաղափարը կը թուի հեռահաս, եթէ ոչ անկարելի: Աղէտին բեկումը, որ կը պատռէ, կը ճեղքէ, մէկ խօսքով՝ կը բեկանէ գաղութի մը ամբողջ հիւսուածքը, խզելով ընկերային կեանքը կաղապարող բոլոր կապերը, նաեւ կը քանդէ հաւաքականութիւնը: Թէեւ նախապատերազմեան հաստատութիւնները կը փոխանցուին ներկային՝ նոր իրողութեան մաս կազմելու համար, հայ հաճայնքի մը գոյութեան գաղափարը կը մնայ վնասուած եւ արգելք կը հանդիսանայ աղէտը հաւաքակառուցելու պատկերելու աշխատանքին: Հաւաքականութեան մը բացակայութիւնը առաջ կը բերէ հաւաքական յիշողութեան պակաս, որ յետագային կը վերակառուցուի հնարովի պատկերներու շուրջ: Մեմֆի յայտարարութեան վերջին կէտը կ'անդրադառնայ հոն իսկ քարոզուած համախմբումի կոչին անմատչելիութեան,

1930-ական թուականներուն, Ֆրանսահայ մամուլին մէջ բանավէճ մը կը ծաւալի հայրենիք գաղափարին նկատմամբ, փորձելով զայն սահմանել երեք յղակէտներու շուրջ՝ սփիւռք, Խորհրդային Հայաստան եւ ամբողջական Հայաստանի մը հեռապատկերը:

եւ հաւաքականութեան խոչալը կը վերածէ ապագայ ձգտումի մը առարկային: Կը գրեն:

Փնտռելով իւրաքանչիւրին մօտ նոյն ժողովրդի զաւակներուն յատուկ հասարակաց գծեր, ներշնչումներ ու մտահոգութիւններ, նամբայ հարթել, որոնել եւ կերպարամբ տալ, ժամանակի ընթացքին, հանգանակի մը, որ ազատութիւն տալով հանդերձ իւրաքանչիւրին անհատականութեան, համապատասխանէ հայ մշակոյթի պահանջներուն⁹:

Հասարակաց յատկանշական գիծերը, որոնք ընդհանրապէս կը բնորոշեն հաւաքականութիւն մը, տակաւին պիտի ենթարկուին փնտռողի եւ միայն «ժամանակի ընթացքին», երբ այդ փնտռողները յաջողի եւ ըլլայ արդիւնաբեր, կարելի պիտի ըլլայ ունենալ հաւաքական գաղափարախօսութիւն մը արտայայտող հանգանակ մը:

Իսկ ի՞նչ պիտի ըլլայ այս ապագայ համախմբումին կամ հանգանակի «կերպաւորումին» նպատակը: Ըստ յայտարարութեան, այդ հանգանակը պիտի համապատասխանէ հայ մշակոյթի պահանջներուն, որոնք առ այժմ կը մնան անորոշ: Համախմբումն է առաջնահերթը, նպատակը կը հետեւի անոր. ուրեմն, կարելի է եզրակացնել թէ հաւաքականութեան կերտումը կրնայ նկատուիլ իբր բուն նպատակը: Սակայն հաւաքականութիւն բառն իսկ կը կարօտի յաւելեալ սահմանումի: Ի՞նչի շուրջ կերտել հաւաքականութիւն մը: Ընդհանրապէս ա) սփիւռքահայութեան, բ) սփիւռքահայ նոր յիշողութեան (թէ գ) սփիւռքահայ գրականութեան:

ա) Յրուածութեան համախմբումը օրէնքի խախտումի բացայայտումին ընդմէջէն:

1920-ական թուականներուն մօտ 65.000 հայ գաղթականներ մուտք կը գործեն Յրանս¹⁰: Թէպէտ հոն հաստատուող օտար գաղթականներու մեծամասնութիւնը որոշ յարաբերութիւն կը պահէր իր ծննդավայր երկրին հետ, հայ գաղթականը չունէր որեւէ պետական հպատակութիւն, կը մնար անպաշտպան եւ կը ներկայանար իբր ազգէ որը՝ թէ քաղաքական-վարչական եւ թէ բա-

⁹ Մենք, Ա (1931), էջ 3:

¹⁰ Տե՛ս Maud S. Mandel, *In the Aftermath of Genocide: Armenians and Jews in Twentieth-Century France*, Duke University Press, Durham and London, 2003, p. 4.

ռին լառացի իմաստով: Նախապատերազմեան Ֆրանսահայ գաղութի նկարագիրը՝ ստեղծուած առանձնաշնորհեալ պայմաններու տակ, հիմա կը փոխակերպուէր բռնի աքսորեալներու գաղութի մը, որ ինքնութեան ճշդումի կը կարօտէր: Օգտագործելով նախօրօք գոյութիւն ունեցող գրական արտադրութեան կառոյցը¹¹, Ֆրանսա հասնող գրողներ, խմբագիրներ եւ ուսուցիչներ Փարիզը կը վերածեն մտաւորական նոր կեդրոնի, որ ժամանակի ընթացքին առիթը պիտի տայ երիտասարդ սերունդի միաւորման:

Մեմֆր մէջտեղ բերող մտահոգութիւններէն մէկը կ'ըլլայ գաղթականներու ինքնութեան տագնապը: Բացայայտելով Մեմֆի տղոց միանալու նպատակներէն մէկը, Սարաֆեան կը գրէ. «Մեմֆով պիտի աշխատիմք բացատրել զմեզ: Մեմֆ հաւաքուած ենք առաւելապէս՝ գտնելու համար մեր միջեւ, ներքին, խորունկէն գացող կապը, որ կայ անպայման, մեր այս արտաքին պլազանութիւններուն եւ գաղութէ գաղութ փոխուող զանազան պայմաններու տակ: Գտնելի վերջ, մեմֆ պիտի մօտենանք զանազան հարցերու»¹²: Այստեղ ինքզինք բացատրելու աշխատանքը կը ներկայանայ իբր համախմբումի ենթանպատակներէն մէկը: Բացատրութեան պահանջը կը յառաջանայ ցրուածութեան պայմանները չըջարկելու եւ սահմանելու կարիքէն: Ֆրանսահայ գաղթականը, -- ու մանաւանդ Ֆրանսահայ մտաւորականը --, ինքզինք կը գտնէ գոյութենական/կարգ մը հարցումներու առջեւ: Ի՞նչ կը նշանակէ վերապրիլ աղէտը: Ի՞նչ կը նշանակէ գոյատեւել իբր վերապրող, իբր հայ՝ օտար հողի մը վրայ: Ի՞նչ կը նշանակէ ապրիլ հօր, հայրենի հողի եւ հայրական օրէնքի բացակայութեան մէջ¹³: Ականատեսի եւ վերապրողի իրենց դիրքը ճանչնալով, Մեմֆի երիտասարդները կը ձգտին օրէնքի խախտումը բացայայտել եւ այդ բացայայտումին ընդմէջէն վերախմբել ցրուա-

11 Արշակ Զօպանեանի Անահիտ պարբերագիրը եւ ուրիշ կարճատեւ հայկական թերթեր սկսած են լոյս տեսնել Ֆրանսա 1898-էն սկսեալ:

12 Նիկողոս ՍԱՐԱՖԵԱՆ, «Սերունդը», Մեմֆ, Ա (1931), էջ 43:

13 Մարկ Նշանեան հայրական օրէնքի բացակայութիւնը կը կապէ ժամանակի հասկացողութեան, ու վէպը նկատելով իբր տեւողութեան սեռ, Որբունիի երկերը կը վերլուծէ իր «Զարեհ Որբունի» ժամանակ եւ Հայրութիւն» յօդուածին մէջ [Բազմավէպ, ՃՇԴ տարի, 1-4 (1996), էջ 100-140]: Հայրական օրէնքի բացակայութեան ստեղծած տագնապին ակնարկելով, նման հարց մը կը դնէ յօդուածին սկիզբը երբ կը գրէ. «Ի՞նչպէս ըլլալ որդի Սփիւռքի մէջ, Աղէտէն ետք»:

ծուծիւնը: Օրէնքի մը խախտումը բացատրելու համար, նախ պէտք է վերադառնալ հայրական օրէնքին եւ պարզել զայն: Հոն է որ կը գտնուի Սարաֆեանի յայտնած «Ճերմիմ, խորունկէն գացող կապը», որ պիտի միացնէ չորս կողմ սփռուած՝ նոյն ազգի պատկանող երիտասարդները, հաւաքականութիւնը նորոգելով այլ ազգերու հողերուն վրայ, իբր սփիւռքահայութիւն: Մեմֆ կը հանդիսանայ կոտորակուած գաղթականութիւնը եւ յատկապէս գաղթական մտաւորականութիւնը իրար հիւսող աշխատանք մը, որ կը ջանայ կրճատել ցրուած հայորդիներու միջեւ շարունակ ընդլայնող տարածութիւնը: Դէպի «ճոյն»ը այս ընդհանուր հակումը միաժամանակ գիտակցութիւն կ'արթնցնէ «այլ»ի օտարութեան մասին, հեռաւորելով զայն եւ վերահաստատելով սփիւռքահայութիւնը իբր հաւաքականութիւն:

բ) Հաւաքական ճոր յիշողութեան մը սկզբնաւորութիւնը

1915-ի Եղեռնին յաջորդող տասնամեակի ընթացքին, տեղահան հայութիւնը կը շարունակէ անցեալի բեկումը վերապրիլներկայի նոր պայմաններուն տակ: Անհատական բեկումի փորձառութիւնը, ուղղակի քանդելով անձի հոգեկան միութիւնը, կը հատէ անոր պաշտպանուելու կարողականութիւնը ու առիթ չի տար որ անձը արդիւնաւոր կերպով հակազդէ եւ վերահաստատէ ապրելու իր կամքը: Անմիջապէս բուժուելու անկարելիութենէն զատ, հայերու պարագային, վերապրողը նոյնիսկ չի կրնար Եղեռնի բեկումը հաւաքական գետնի վրայ յղացականացնել: Հաւաքական բեկում՝ այսինքն խզում մը ընկերային կեանքը կաղապարող հիւսուածքին, որ իր հերթին կը վիրաւորէ ընկերութեան մասնիկները միացնող կապերը եւ կը կ'ապականէ համայնքի մը պատկանելիութեան զգացումը: Բոլորովին անջատուած ըլլալով այն միջավայրէն ուր նախաեղեռնեան ընկերային կապերը գոյութիւն ունէին, 1920-ական թուականներու հայ վերապրողը Ֆրանսայի մէջ դժուարութիւն կ'ունենայ բեկումը պատկերելու հաւաքական գետնի վրայ, ու կաշկանդուած կը մնայ անկարելիութիւններու հոսանքին մէջ:

Հաւաքական բեկումի մը ճանաչման պակասը ուրեմն հաւաքական յիշողութեան մը բացակայութիւնը կը նշէ: Սփիւռքահայ հաւաքականութեան գաղափարը կենդանացնելէ ետք եւ անդին, Մեմֆի համախմբումը նոր յիշողութիւն մը կերտելու աշխատանքն է որ կ'ուզէ յաջողցնել: Սկզբնական շրջանի իր ցրուած վիճակին մէջ, հայ գաղթականութիւնը տակաւին կազմա-

կերպուած չէ իբր գործօն համայնք եւ չի կրնար մասնակցել անցեալի աղետալի պատահարները յղացականացնելու եւ յիշատակագրելու (memorialize) գործընթացին: Ժամանակի ընթացքին է որ հաւաքական յիշողութեան այսպիսի գործողութիւն մը կարելի պիտի ըլլայ ոչ միայն սփիւռքահայ առանձին գաղութներու մէջ, այլ իբր համադաշնութային աշխատանք, իր բացայայտ իրագործումը գտնելով 1965-ի ոգեկոչման ձեռնարկներու ընթացքին: Սակայն Եղեռնին յաջորդող տասնեակ մը տարիներու ընթացքին, Ֆրանսահայութիւնը պարզապէս կը կարօտէր ընկերային ցանցի մը որ ընկերութեան վերանորոգման աշխատանքը կատարէր: Հայաստան, Պոլիս, կամ պալքանեան երկիրներու մէջ նախապէս գործող կուսակցութիւններու եւ ընկերային կազմակերպութիւններու ղեկավարներ եւ անդամներ ժամանակ մը շուարած կը մնան կազմակերպական աշխատանքներու փոխանցման խնդրին դիմաց, երբ պէտք է յարմարիլ մէջտեղ եկող նոր սփիւռքի պայմաններուն: Շփոթի այս շրջանը անշուշտ երկար չի տեւեր: Շուտով, նոյն գաղափարախօսութեան հետեւող գաղթականներ ղէմ դիմաց գալով կը սկսին պատահական հանդիպումներ ունենալ, որոնց կը հետեւի քաղաքական հատուածներու հաստատումը շնչակեան, Դաշնակցական եւ Ռամկավար կուսակցութիւններու շուրջ: Իրենց աքսորեալ կացութեան յարաբերական տեսականութիւնը ընդունելով, գաղթականութիւնը հետզհետէ աւելիով կը մասնակցի՝ կուսակցութիւններու աշխատանքներուն: Այսպիսի ընկերային կառոյցի մը հիմը ունենալէ ետք է որ Եղեռնը մուտք կը գործէ հաւաքական գիտակցութեան ներս իբր ինքնութիւն բնորոշող նշան: Արդէն Համաշխարհային Երկրորդ Պատերազմի նախօրեակին Ֆրանսահայ ընկերային կառոյցը, իր հրատարակութիւններու միջոցաւ, կ'արտօնէ եւ կը սատարէ Հայրենիք-Խորհրդային Հայաստան-սփիւռք նիւթին շուրջ երկխօսութեան եւ վիճարկումին:

Մօրիս Հալպուաքսի առաջարկած սահմանումին համաձայն, ընկերային կառոյցէ մը յառաջացած հաւաքական հէնքը կը միջնորդէ հաւաքական յիշողութեան մօտ, որպէսզի վերջինը իր կարգին անցեալի պատկերը վերակառուցէ ընկերութեան ներկայ մտածելակերպին համաձայն¹⁴: Մենք պարբերաթերթին շուրջ ժամանակակից երիտասարդ գրողներու համախմբման նպատակը

¹⁴ Sté Maurice Halbwachs, *On Collective Memory*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1992.

հաւաքական կառոյց կազմելու եւ կաղապարելու աշխատանքին հանդէպ տարբեր մօտեցում մը կը ներկայացնէ: Կուսակցութիւններու քաղաքականութենէն դուրս, Մեմֆի կ'առաջարկէ նոր գրականութեան մը կերտումը իբր այն հէնքը, որուն շուրջ կարելի պիտի ըլլայ հաւաքական նոր յիշողութիւն մը կառուցել՝ յիշողութիւն մը որ պատմէ սփիւռքահայ հաւաքականութեան պատմութիւնը եւ անոր փորձառութիւնը Նդեռնի վաղորդայնին:

գ) Սփիւռքահայ հաւաքականութեան կերտումը Նորագոյն Գրականութեան մը շուրջ

Ահաւասիկ այստեղ, գաղթականութեան միջանցքային գոյութեան պայմաններուն տակ՝ պատմութեան եւ գրականութեան խաչաձեւումին ծնունդ կ'առնէ Մեմֆի գրական տեսութիւնը: Կարճատեւ իր գոյութեան ընթացքին Մեմֆի չի հասնիր յստակ հանգանակ մը հռչակելու ապագայ նպատակին: Սակայն կրնանք հանգանակի մը նշույններ քաղել Մեմֆի անդամներու կողմէ գլորուած երեք յօդուածներէ, որոնք կը փորձեն բացատրել խմբակին գրական տեսութիւնը: Մեմֆի առաջին թիւին մէջ լոյս կը տեսնեն Նարդուհիի եւ Սարաֆեանի յօդուածները, իսկ Շահնուրինը՝ Յառաջ օրաթերթին մէջ, 1932ին: Այս գծով, առաջին յայտարարութենէն վերը մէջբերուած հատուածով, Մեմֆի ստորագրեալները կ'անդրադառնան «նորագոյն գրականութիւն» մը զարգացնելու աշխատանքին մէջ սփիւռքահայ մտաւորականութեան համախմբումի կարեւորութեան: «Նորագոյն» գրականութեան մը ճանաչումը կը բաղկանայ կրկնակի հասկացողութենէ: Առաջին հերթին, կ'ընդգրկէ յետ-Նդեռնի իրավիճակը, որ կը յատկանշուի տեղահանումի, աքսորի եւ կորուստի փորձառութեամբ: Իսկ երկրորդ հերթին, կը ներփակէ մերժումը նախկիններու աւանդութիւններուն:

Նդեռնն ու տեղահանութիւնը ոչ միայն կը սպաննեն հայրը, կը խախտեն հայրական օրէնքը եւ կ'անջատեն վերապրողը իր հայրենիքէն, այլեւ որք կը ձգեն անոր լեզուն՝ արեւմտահայերէնը: Առանց իր պատմական հողերուն, լեզուն կը մատնուի ցրուածութեան անօրինութեան եւ կ'ենթարկուի կործանումի վտանգին: Հետեւաբար, արդի արեւմտահայ գրականութեան աւանդոյթը կը գտնուի գոյատեւման տազնապի մը առջեւ: Կարելոր է շեշտել որ հարցը պետականութեան մը պակասը չէ, այլ պատմական հողերու կորուստը: ԺԹ. դարու կէսերէն մինչեւ 1915-ի նախօրեակը, արդի արեւմտահայ գրականութեան կեանքը

կը բանէր Օսմանեան կայսրութեան կամ եւրոպական երկիրներու գլխաւոր քաղաքներէն ներս: Սակայն լեզուն ունէր որոշ կենդանութիւն, այն իմաստով որ իր մայրենի հողին վրայ ապրող ժողովուրդի մը բարբառը կը ներկայացնէր: 1915-ը սփիւռքի նոր հասկացողութիւն մը կը ստեղծէ, պարզապէս ոչնչացնելով կեդրոնի մը գաղափարը, ժողովուրդը եւ լեզուն մատնելով անտունութեան վիճակին: Արտադրութեան իր մեծագոյն կեդրոնը Պոլսոյ մէջ՝ արեւմտահայ գրականութեան աւանդութիւնը զարգացած էր Ֆրանսայէն ճառագայթող գրական սովորոյթներու ընդմիջարկումով: Բարձրագոյն ուսումը ընդհանրապէս Ֆրանսա ստացած պոլսահայ մտաւորականը հայ գրականութեան հրամցուցած էր ստեղծագործութիւններ, որոնք արեւմտահայ լեզուին բարգաւաճումը կը դրսեւորէին, բայց որոնք միշտ Փարիզը, Ֆրանսան, եւ ընդհանրապէս Արեւմուտքը ունեցած էին իբր մեկնակէտ:

Հողերու, ընկերային կառոյցներու, հաստատութիւններու եւ երիտասարդ մտաւորականներու կորուստը ուրեմն այժմ կը սպառնայ արեւմտահայ գրականութեան աւանդոյթի գոյատեւման: Մեմէի տղաքը կը ներկայացնեն աղէտի պատճառած խախտումէն ետք եկող երիտասարդ մտաւորական-գրողներու առաջին խաւը. այսօր, իրենց գրական փորձը յետադարձ հայեացքի տակ առնելով, կրնանք ըսել որ անոնք սփիւռքահայ գրականութեան սկզբնաւորութիւնը կը կազմեն: Թէ՛ իրենց կեանքի իրավիճակին բերումով, եւ թէ՛ նախկիններու սովորութեան գիտակից մերժումով, Մեմէի սերունդը իր գրականութիւնը կը ներկայացնէ իբր «նոր», ճանչնալով շարունակականութեան բացայայտ խզումը: Առաջին հերթին, կը փորձեն փորագրել, քանդակել իրենց ընդհանուր դիրքը միջազգային գրական սովորութիւններու շարքին, փորձ մը որ Արեւելքի կամ Արեւմուտքի հանդէպ կողմնորոշում կը պարտադրէ: Մեմէի մասին իր գրած յօդուածին մէջ, Սարաֆեան այս մտահոգութիւնը կ'արտայայտէ ըսելով. «Բասմ դար է եւ մեր երկիրը չկրցաւ գիտնալ թէ որո՞ւ մաս կը կազմէր, արեւելքին թէ արեւմուտքին»¹⁵: Սարաֆեան պատկանելիութեան հարցը կը ներկայացնէ որպէս հինէն շարունակուող խնդիր, զոր կ'իւրացնէ աւելցնելով. «Մօտ, շատ մօտ եւրոպական քաղաքակրթութեան՝ աճ գգաց իմֆզիմֆը պարապ»¹⁶: Հայ մտաւորա-

¹⁵ ՍԱՐԱՖԵԱՆ, Տեսարանները, մարդիկ եւ ես, էջ 27:

¹⁶ Սարաֆեան, «Սերունդը», նշ. աշխ., էջ 41:

կանուլթիւնը Պոլսոյ մէջ կը ներկայացնէր ոչ միայն արեւմտահայ մշակոյթի կեդրոնը, այլեւ ընդհանրապէս արեւմտեան սովորութիւններու հետեւող առանցք մը արեւելեան կայսրութեան մայրաքաղաքին մէջ: Ստրաֆեան հայ մշակոյթի հինէն եկող երկակի հաւատարմութիւնը կը միաւորէ յետ-պատերազմի ներկային հետ, յայտնաբերելով «պարապուքեան» զգացում մը որ հետեւանքն է «կեդրոնութեան» կամ «կեդրոնականութեան» իրենց կորուստին: Արեւմուտքի մեծ կեդրոններէն մէկուն մէջ գտնուելով, վերապրող սերունդը ինքզինք կը զգայ պարապ՝ միջազգային մակարդակի մշակութային արժէք ներկայացնող պարունակութենէ զուրկ: Այստեղ, մշակոյթի եւ յատկապէս գրականութեան նկատմամբ գործածուող «միջազգային» եզրը կը վերաբերի արեւմտեան մշակոյթներու դիտանկիւնէն յղացականացուած գրական աւանդութիւններու պատկերի մը, որ ինքնաբերաբար Արեւմուտքը կը կողմնորոշէ իբր կեդրոն եւ արեւելեան գրականութիւնները կը մեկուսացնէ իբր եզերային արտադրութիւններ: Փարիզի մէջ, հայ գրողը իր դիմանկարը գծելու աշխատանքին ընդմէջէն կը ճանչնայ նորութիւնը իր դիրքին: Արեւելքի՝ որուն իրական պատմութիւնը զարգացած է դէպի Արեւմուտք, հիմա ինքզինք կը գտնէ դէմ դիմաց Արեւմուտքին հետ, եւ առաջին անգամ ըլլալով անկէ շատ հեռու կը զգայ ինքզինք, միաժամանակ իմանալով որ կորսնցուցած է Արեւելքը եւ անդրադառնալով որ ունի ոչինչ որուն կարենայ կառչիլ: Ահա պարապութիւնը որմէ կը ծնի Մեմֆի սերունդին հռչակած «նոր» գրականութիւնը:

դ) Նորագոյն Գրականութիւնը նախապատերազմեան գրական աւանդոյթին դէմ

Մեմֆի տղաքը նախորդ սերունդի գրողներուն դէմ կը դիրքորոշուին արեւմտեան մշակոյթի հանդէպ անոնց ցոյց տուած կեղծ մօտիկութեան պատճառով: Իրենց ներկայ տազնապային իրավիճակին համար բացայայտօրէն կը մեղադրեն նախկին գրողները, հաւատալով որ ինքնութեան տազնապէ մը կրնային խոյս տուած ըլլալ եթէ զինուած ըլլային անկեղծ եւ զուտ հայկական գրական աւանդութիւն մը գիտակցութեամբ: Նարդուհի կը գրէ.

Մեմֆ, դարձեալ, ասպարէզ պիտի գամք ցուցադրելու սնանկութիւնը այն գրագէտներուն, որոնք Եւրոպա եկան եւ արեւմտեան կեղծ ապրանքներ ծախեցին մեզի: Մեր քաղաքական դժբախտութիւնը արդիւնքն է գրական սխալ orientationի մը: Մեր հին գրականութիւնն էր, այն էր որ Եւրոպայէն ե-

կալ, որ քանդեց մեր տունը: Հիմա մենք ալ Եւրոպա եկած ենք, եւ ամէն օր կը տեսնենք թէ ո՛ր կէ կ'առնուէին մեզի դրկուած ապրանքները¹⁷:

Մեղադրելէ անդին, Նարդունի նախկին գրողներու դէմ դիրքորոշումը կը ներկայացնէ իբր Մեմֆի գործունէութեան ամպիրոնը բնորոշող յատկանիշներէն մէկը: Կը մատնանշէ որ Մեմֆի ասպարէզ գալու նպատակներէն մէկը նախապատերազմեան սովորութիւններու շարունակականութեան հատումն էր: «Մեմֆ» խորագրի տակ խումբի «Ալաթֆորմ»ը պաշտպանող վերոյիշեալ յօդուածին մէջ, Շահնուր կ'արձագանգէ նախկիններու գրական աւանդոյթներու դէմ Նարդունիի քննադատութեան, մատնանշելով թէ «մեծ ազգերէն առնուած ամէն տեսակ գրական հանգանակներու տօգոյն մանրամկարը կար իրենց մէջ»¹⁸: Պատասխանելով Մեմֆի պլաթֆորմի չգոյութեան մասին նախապատերազմեան սերունդէն վերապրող գրողներու դիտողութիւններուն, Շահնուր այս յօդուածով նախկիններու ստեղծագործութիւնները կը վարկաբեկէ իբր ինքնատպութենէ զուրկ գործեր:

Ի՞նչ պիտի ըլլար, ուրեմն, Մեմֆի «նոր» գրականութեան յարաբերութիւնը Արեւմուտքին հետ: Քսաներորդ դարու առաջին տասնեակ մը տարիներուն ընթացքին փարիզ ակնատես կ'ըլլայ բազմատեսակ գրական շարժումներու, որոնք որոշ չափով աշխոյժ միջնորոտ կը ստեղծեն լինկերային շրջանակներէ ներս: Փարիզի սրճարանները հաւաքուող երիտասարդ հայ գրողները անուշտ չփում կ'ունենան օտար արուեստագէտ-գրողներու հետ, կամ նուազագոյնը ծանօթ են իրենց ժամանակակից գրական հոսանքներուն: Սակայն որոշակի ազդեցութիւններ դժուար է մատնանշել իրենց ստեղծագործութեան մէջ: Մեմֆի տղաքը, միջազգային գրականութեան հանդէպ ապակեդրոն կեցուածք ունենալով, գիտակցօրէն կը տարբերին նախապատերազմեան սերունդէն: Նարդունի կը գրէ. «Մեր հիմ գրագէտներուն տգիտութեան ի՛նչ գեղեցիկ ապացոյց, որ ֆրանսական գրականութիւնը տիեզերական գրականութիւն կարծեսցին եւ այդպէս ալ աւանդեսցին մեզի: Ո՛չ, մենք կ'ուզենք ցանցնալ բոլոր ազգերու գրականութիւնը...»¹⁹: Անտուն աքսորեալի հանգամանքը օտարութիւնն ու խորթութիւնը կը շեշտէ հայուն եւ Ֆրանսացիին միջեւ, ջնջելով

¹⁷ ԾԱԽԱՐՇ ՆԱՐԴՈՒՆԻ, «Մեմֆ», Մենք, Ա (1931), էջ 39:

¹⁸ ԾԱՀԱՆ ԾԱՀՆՈՒՐ, «Մեմֆ», Յառաջ, 24-26-27 Յունուար, 1932:

¹⁹ ՆԱՐԴՈՒՆԻ, նշ. աշխ., էջ 40:

Ֆրանսական գրականութեան հմայքը իբր տիեզերական գրականութիւն: Հետեւաբար, Մեմֆի տղաքը կը դառնան դէպի ոչ-կեդրոնական գրականութիւններ, փափաքելով ճանչնալ փոքր ազգերու ստեղծագործութիւնը միւսներուն կողքին եւ այսպիսով տեղ բանալ իրենց արտադրած եզերային գրականութեան:

Ե) Նորագոյն Գրականութիւնը իբր խորհրդանշական հայրենիք

Ֆրանսահայ գրողներուն համար պատկանելիութեան հարցը կրկին կը բարդանայ երբ փոքր ու մեծ ազգերու գրականութիւնը կ'առնեն իբր ամբողջական համապատկեր: Մաս կազմելով կոտորակուած ազգի մը եւ չունենալով անկախ ազգութիւնը «արդարացնող» կամ «օրինականացնող» հողամաս, Մեմֆի տղաքը կը փորձեն իրենց «նոր» գրականութիւնը հաստատել խորհրդանշական հողի մը վրայ: Սարաֆեան կը գրէ. «Պէտք է ստեղծել հոգեկան հայրենիք մը եւ մտածել «հայր» պէս, բոլոր այս օտար երկիրներուն մէջ, որ թէ մեր դժբաղդութիւնը եղան եւ թէ մեր մեծ առիթները՝ նոյնն առնեն»²⁰: Ըստ Սարաֆեանի, գրականութիւնը միջոց պիտի ըլլայ հոգեկան հայրենիքի մը ստեղծման, որ միաժամանակ տեղ գրաւէ օտար հողերու վրայ եւ փրկէ տեղահան հայ մշակոյթը այդ օտար հողերու մէջ ձուլուելէ: Նարդունի նոյն կարծիքը կ'արտայայտէ, կեդրոնանալով այս խորհրդանշական հայրենիքի ժամանակաւոր գոյութեան վրայ: Ան կը գրէ. «Մեմֆ, հողէ զրկուած երիտասարդներ, կ'ուզենք արուեստի հողին վրայ բարձրացնել մեր ժողովուրդը, որպէսզի դիմանայ միմչեւ որ իր իսկական հողը գտնէ՝ քնակարան կանգնելու համար»²¹: Նարդունիի համար արուեստը, եւ Մեմֆի պարագային՝ «նոր» գրականութիւնը, միջոցներ են հայ մշակոյթը պահպանելու համար մինչեւ իսկական հողերու վերահաստեղծումը: Հայ գրականութիւնը առաջին անգամ ըլլալով կը ստանձնէ հայապահպանման պաշտօն, զոր յաջողցնելու համար կը ստիպուի ըլլալ եզակի, նորարար եւ ինքնատիպ, ու մօտենալ զտուամի մը գաղափարին:

Գրականութեան ընդմէջէն հոգեկան հայրենիքի մը կերտումը չ'ունենար, Մեմֆի սերունդին նման, վերադարձ դէպի հին անցեալը: Անդրադառնալով որ մշակութային զտուամի գաղափարը ինքնին խնդրական հարց մըն է, Մեմֆի սերունդը իր ուշադրու-

²⁰ ՍԱՐԱՖԵԱՆ, «Սերունդը», նշ. աշխ., էջ 42:

²¹ ՆԱՐԴՈՒՆԻ, նշ. աշխ., էջ 40:

Թիւնը կը դարձնէ ներկային: Իրենց համար, հայկականութիւնը կը նշանակէ կամ նոյնիսկ հաւասար է ներկայ հայ գաղթական իրավիճակին: Իր յօդուածին մէջ, Շահնուր Մեմքի սերունդը կը զանազանէ նախկիններէն եւ օտար տարեկիցներէն, ըսելով որ իրենց գրականութիւնը պարտաւոր է մարդկայինէն եւ գեղեցիկէն անդին զբաղիլ ընկերային հարցերով: Եւ անշուշտ ընկերային հարց կը նշանակէ Եղեռնին հետեւող ազգային հարցը: Շահնուր կը գրէ.

Միայն թէ մեզի քիչ մը մանկուցակ կը թուի սա խօսքը. «Կամ պիտի ընկղմիմք, կամ պիտի յաղթեմք»: Մեմք առայժմ կ'ըսեմք. «Պիտի դիմադրեմք», որովհետեւ ափսո՛ւ, յստակօրէն չեմք կրնար տեսնել, թէ ինչպէս պիտի յաղթեմք: Կը նշմարեմք որ ընկերային հարցէն կը ցատկեմ անմիջապէս ազգային հարցը, որովհետեւ մեզի համար այսօր, այս եզնաժամային պահուն, գոյութիւն պէտք է ունենայ հայուն փրկութեան դուրս որեւէ բան: Մեզի համար միասպատերազմեան, փանջունիական իմաստ մը չունիմ սա բառերը — ընկերային հարց, մարդկութիւն, աշխատաւորութիւն: Անոնք ամէն բանէ առաջ կը նշանակեն Աշխարհ դէպի հա՛յը²²:

Շահնուրի հռչակած ճգնաժամային պահը, որ Ֆրանսահայը կ'ապրի 1920-30ական թուականներու ընթացքին, կը պարտադրէ պաշտպանողական կեցողածք: Երբ հայ գաղթականը ինքզինք կը գտնէ բնաջնջումի, սպառումի սեմին, գաղթականութեան մտաւորականութիւնն ալ կը ստիպուի աշխատիլ որպէսզի անոր մշակոյթը փրկէ իր տագնապալի կացութենէն: Մեմքի ձեռնարկած «նոր» գրականութիւնը կը դառնայ վկայագրութեան աշխատանք, որ կը ձգտի արձանագրել գաղթականութեան հաւաքական փորձառութիւնը եւ այսպիսով ըլլալ զուտ հայկական:

Շահնուրի յայտարարած «աչքերը դէպի հա՛յը» խօսքերը կը նշանակեն գրականութեան աչքերը դարձնել դէպի ներս եւ անոր տալ ներքին անդրադարձութեան պաշտօն, ինքնաճանաչման շրջան մը սկսելու համար: Մեմքի տղոց համար, գրականութիւնը կը ներկայացնէ կառոյց մը որուն միջոցաւ կարելի պիտի ըլլայ արձանագրել Եղեռնի վաղորդային փորձառութիւնը, եւ միաժամանակ հաւաքական յիշողութիւն մը կերտել այդ փորձառութեան մասին: Մեմքի պլաթֆորմը նախկին սերունդին պլաթֆորմին հետ բաղդատելով, Շահնուր իր յօդուածին մէջ կը գրէ

²² ՇԱՀՆՈՒՐ, նշ. աշխ.:

թէ անոնցը ձեւի պլաթֆորմ էր, իսկ իրենցը՝ խօսքի: Շարունակելով, ան վէպը կը բնորոշէ իբրեւ առաւելագոյն պլաթֆորմ ունեցող սեռ, իսկ բանաստեղծութիւնը՝ իբր նուազագոյն: Խումբի գոյութեան տարիներուն Մեմֆի սերունդը կը հրատարակէ երկու նշանակալից վէպեր. Շահան Շահնուրի Նահանջը առանց երգի (1929) եւ Զարեհ Որբունիի Փորձը (1934): 1934-ին, Հրաչ Զարդարեան՝ որուն անունը բացակայ է Մեմֆի ստորագրութիւններէն, լոյս կ'ընծայէ վկայագրական վէպ մը, Մեր Կեանքը խորագրին տակ: Այս երեք վէպերը կ'արձանագրեն վերապրող երիտասարդ տիպարներու առօրեան փարիզի կամ Մարսէլի մէջ: Վէպերուն ինքնակենսագրական բայց առասպելական տիպարները կը ներկայացնեն հայ գաղթականին յետ-Եղեռնեան փորձառութիւնը, որ կը յատկանշուի եզերային գոյատեւմամբ՝ հայ ու ֆրանսական մշակոյթներու եւ անցեալի ու ապագայի սահմանին վրայ: Վերապրող, տեղահան երիտասարդը ինքզինք կը գտնէ անկարելիութիւններու առջեւ, չյաջողելով յառաջդիմել ֆրանսական ընկերային կեանքին մէջ ու չկարենալով որեւէ հաւասարակշռութիւն գտնել հայ եւ ֆրանսական մշակոյթներու միջեւ: Ան անկարող է առողջ ապագայ մը կառուցանելու եւ անկարող է վերոյիշելու իր աղէտով դրոշմուած անցեալը, որուն պարունակած բեկումը յաճախ անոր ներկայէն ներս կը խուժէ, յաւելելալ անկարելիութիւններ պատճառելով: Թէեւ այս տիպարներու տեղքայլը տարբեր եզրակացութիւն կ'ունենայ իւրաքանչիւր վէպի մէջ, բոլոր գործերն ալ, ինչպէս նաեւ նոյն տարիներու ընթացքին հրատարակուած ուրիշ արձակ երկեր, կը ձգտին անցեալի հայրական օրէնքի խախտումը լեզուի բերել ներկայ ցրուածութեան պայմանները վկայագրելով: Այսպիսով, գրականութեան ընդմէջէն կը ներկայացնեն ցրուածութեան պատմութիւնը եւ կը փորձեն գծել դիմագիծը նորաստեղծ սփիւռքահայ հաւաքակա՝ նութեան:

գ) Արեւմտահայ գրականութեան ներկայ իրավիճակը եւ «Մեմֆ»ի կարեւորութիւնը այդ աւանդոյթի զարգացման մէջ

Մեմֆի համախմբումէն եօթանասունհինգ տարիներ ետք ահա, յետադարձ ակնարկի կ'ենթարկենք գրական նոր ուղղութիւն կերտելու ձգտող փորձ մը, որ ընդհանրապէս թաքուն կը մնայ սփիւռքահայ մշակոյթի զարգացման պատմութեան էջերէն:

Մենքը իբր խումբ եւ պարբերաթերթ ունեցաւ կարճատեւ կեանք մը, որ չդիմացաւ 1933-էն անդին:

Թէեւ Մենքի գործօն դէմքերը շարունակեցին իրենց աշխատանքը գրական ասպարէզի մէջ, չյաջողեցան հիմը դնելու նորագոյն գրականութեան մը որ ընդհանրապէս սփիւռքահայութիւնը ընդգրկէր:

Պարբերաթերթի առաջին էջին վրայ բանաձեւուած յայտարարութեան մէջ կը խոստանային ապագայ հանգանակ մը, որ ձեւ պիտի առնէր ժամանակի ընթացքին:

Հանգանակը բնաւ չյաջողեց իրենց խոստումին, այսուհանդերձ ներկայի մեր դիրքէն խումբին յամառ փորձը վերլուծումի ենթարկելը կ'ապացուցէ որ Մեմֆ հիմնական երեւոյթ մըն է հասկնալու համար արեւմտահայ գրականութեան ներկայ իրավիճակը:

Շեշտելով որ հանգանակի մը ստորագրութիւնը Մեմֆի համախմբումին պատճառներէն մէկը չէ, Նարդունի կը գրէ. «Ի՞նչ է մեր նպատակը, —գծել յետ-պատերազմեան սերունդի մը պատկերը, պատրաստել գրական յեղափոխութեան մը նախատարերքը, փոխել հոգին, աւանդութիւններու փոխանցման սովորութիւնները»²³:

Դարասկիզբի Մեհեանը փորձեց հաւաքել հայուն ցրուած հոգին:

Յետ-պատերազմեան Մեմֆի սերունդը, իր կարգին, հայեացքը ուղղեց հայութեան մարմնի ցրումին, փորձելով փոխակերպել հոգին:

Իսկ այսօր ու՞ր կ'ապրի հայու հոգին, եւ ո՞ր հասած է արեւմտահայ գրականութիւնը:

Մեմֆը ընդհանրապէս նկատուած է ձախող գրական շարժում, իսկ Մեմֆի սերունդը յաճախ համարուած անկարեւոր՝ աղէտէն ետք արեւմտահայ գրականութեան աւանդոյթը փրկելու անկարող եղած ըլլալուն համար: Բայց անցեալն ու ներկան խզելու Մենքի փորձը դիտաւորեալ ըլլալուն, կարելի է բսել թէ ան ձեւով մը կը յաջողի աւանդոյթներու փոխանցման ոճը փոխելու: Այս իմաստով, Մենք հիմը կը դնէ գրական նոր աւանդոյթի, որ թէեւ կը շարունակուի որոշ գրողներու կողմէ, չ'ընդհանրանար իբր գրական հոսանք, մանաւանդ երբ սփիւռքահայ մտաւորական կեդրոնը կը տեղափոխուի Պէյրութ:

²³ ՆԱՐԴՈՒՆԻ, նշ. աշխ., էջ 38:

Մենք, որ իբր առաջնահերթ նպատակ ունէր հաւաքակա-
նութեան մը կերտումը, կը տառապի ներքին համաձայնութեան
պակասէ: Պարբերաթերթի առաջին թիւէն ետք գրութիւններ
ստորագրողներու թիւը շարունակ կը պակսի, մինչեւ վերջին
թիւը որ լոյս կը տեսնէ 1932-ի վերջաւորութեան: Խումբի ան-
դամներուն տարբեր կուսակցութիւններու եւ կազմակերպութիւն-
ներու պատկանելիութիւնը պատճառ կը դառնայ համերաշխու-
թեան չգոյութեան: Միաձեւ գաղափարախօսութեան մը պակասն
է որ վէճերու առիթ կու տայ եւ կը փճացնէ համագործակցելու
կամքը: Հայրենիքի գաղափարին նկատմամբ կարծիքներու բազ-
մազանութիւնը կը խնդրականացնէ Մենքի ինքնութեան բնորոշ-
ման աշխատանքը: Նախկին սերունդէն վերապրող գրողներու
դէմ խօսելով, Շահնուր կը յայտարարէ. «Որով՝ մենք կեցած ենք
թրքահայութեան կողքին, գաղութահայութեան կողքին: Մենք
կը հաւատամք “փոքրիկ հայաստաններու”: ...Մինչդեռ դուք
ձեր աչքերը Երեւան եւ դարձուցած եւ կը զբաղիք համայն-
քով մը, որ զբաղող մը ունի, ու կը լիւր թրքահայը, մենք կե-
ցած ենք անոր կողքին»:²⁴ Թէեւ «սփիւտ»-ի եզրաբանութիւնը
կը պակսի Շահնուրի խօսքերէն, «փոքրիկ Հայաստաններու» գա-
ղափարը գաղթական հայ համայնքներու կը վերաբերի: Ըստ
Շահնուրի, արեւմտահայ գրողը իր գրական ստեղծագործութեան
մէջ պարտաւոր է գաղթահայութեամբ զբաղելու: Ուրեմն, արեւմ-
տահայ գրողը ներկայացուցիչը կը դառնայ գաղթահայութեան
եւ պահպանողը աքսորեալ արեւմտահայ լեզուին ու մշակոյթին:
Մենքի երիտասարդ գրողներէն բոլորը չէ որ համաձայն էին
Շահնուրի հետ: Շատեր կը քարոզէին հաւասարակշիռ հաւա-
տարմութիւն մը փարիզի մտաւորական կեդրոնին եւ Երեւանի
մէջ ծաղկող խորհրդահայ գրողներուն միջեւ: 1930-ական թուա-
կաններու կէսին, Ֆրանսահայ մտաւորականութեան համար հայ-
րենիքի գաղափարը ունէր բաւական բարդ նշանակութիւն. հայ-
րենիք կրնային համարուիլ Ֆրանսահայ գաղութը, կորսուած
արեւմտահայաստանի հողերը, Խորհրդային Հայաստանը, կամ այս
երեք յղակէտներու որեւէ խառնուրդ:

Տարիներու ընթացքին, սփիւռքահայութեան մօտ հայրենի-
քի գաղափարին շուրջ զրոյցը կը կորսնցնէ իր բարդութիւնը եւ
կը վերածուի խիստ վէճի՝ Խորհրդային Հայաստանի եւ ամբող-
ջական Հայաստանի գաղափարին միջեւ: Համաշխարհային Երկ-

²⁴ ՄԱՀՆՈՒՐ, նշ. աշխ.: ...

րորդ Պատերազմին ետք «ցեղասպանութիւն» նոր եզրը հայերուն առիթ կու տայ որ սկսին Եղեռնի պատմութիւնը կառուցել՝ այս անգամ ի մտի ունենալով միջազգային հանրութիւնը: Հրեաներու ողջակէզն ու անոր ի պատասխան միջազգային հակազդեցութիւնը հայկական ցեղասպանութեան պատմութեան կու տան քաղաքական դիմագիծ, ճանաչումի պահանջատիրական զգացումները գրգռելով: Սփիւռքահայ մշակութային արտադրութիւնն ալ, իր կարգին, որոշ դեր կը խաղայ երբ հաւաքական գիտակցութեան մէջ ցեղասպանութեան ճանաչումը կը վերածէ ազգային դատի եւ ինքնութեան հարցի ամենակարեւոր մասնիկին: Հետեւաբար, հայրենիքի գաղափարին հաւաքական յղացականացումը չ'արտօներ որ սփիւռքը ընկալուի իբր տեւական կացութիւն, զոր թերեւս պէտք է փորձել ընթերցել այն տեսանկիւնէն, ըստ որուն եթէ սփիւռքը տեւական երեւոյթ մըն է, զայն ընդունիլը կը նշանակէ ճաեւ ընդունիլ անոր մահուան հաւանականութիւնը: Սփիւռքը տեւական վիճակ նկատելու այս անկարողութիւնը քաջալերած է ամբողջական հայրենիքի մը երեւակայական պատկերումը, որ ժխտական ազդեցութիւն ունեցած է արեւմտահայ գրական աւանդոյթին վրայ: Այսպէս է որ, տարածում գտած կարծիքի համեմատ, արեւմտահայ գրականութիւնը աւարտած կը սեպուի 1915-ին, իսկ Եղեռնէն ետք եկող գրականութիւնը կը համարուի անյալող եւ ցիր ու ցան փորձերու հաւաքածոյ մը: Այն ստեղծագործութիւնը որ վերապրումի պատմողական հիմնական կաղապարի մը (master narrative of survival) կը յարմարի, իր ընկալման ընթացքին կը ստանայ քարոզական պաշտօն:

Այսօր, ինքնութեան տագնապի երկրորդ ալիքի մը մէջ կ'ապրին սփիւռքահայութիւնն ու իր մշակոյթը: Հայաստանի անկախացումը կը խախտէ ամբողջական հայրենիքի մը գաղափարին գորութիւնը: Այս հանգրուանը, որ կը կարօտի սփիւռքի էութեան վերասահմանումի մը, կրնայ օգտուիլ Մեքէի առաջարկած տեսութեան յետադարձ վերաքննարկումէն, որ կարելի է ամփոփել հետեւեալով՝ արեւմտահայ մշակոյթին համար վերապրելու միակ միջոցը սպառումի հաւանականութիւնը ընդունիլն ու դիմագրաւելն է:

ԴԱԼԱՐ ՇԱՀԻՆԵԱՆ-ՄԱՀՐՈՒՓԵԱՆ

The Formation of the Literary Group *Menk* and the Launching of Diasporan Armenian Literature

DALAR SHAHINYAN-MAHRUKYAN

(summary)

Following the Catastrophe of 1915 and its deportations that lasted until 1923, a new generation of Armenian writers emerged in Paris, and gathered around a group called *Menk*. This group of orphaned, young men served as the link between the pre-war and post-war western Armenian literary tradition, which was forcefully interrupted by the killings of the Armenian intellectual tier in Constantinople: a place that had served as the center for intellectual life for Armenians living under Ottoman rule. *Menk's* group identity was formed around a series of deliberate negations that sought to jolt conventions and to present a new kind of literature, one that embodied their exilic condition. The writers of *Menk* gathered to launch a movement that refused to recognize itself as such or to declare a manifesto. They gathered to make a collective contribution to western Armenian literature, yet called for a break in the continuum of that very same literary tradition. They denounced the earlier generation of writers, they proclaimed a change in the transmission of literary customs, they announced a separation from the past and embraced the "newness" of their experience as a people scattered around the world, living in the shadow of a traumatic loss. It was out of this idea of "newness", which is characterized by a sense of rootedness in the present, that the French-Armenian writers gave birth to the first wave of diasporan Armenian literature.

This article examines the announcement found at the beginning of *Menk's* first published issue and three analytical articles about the group, written by its members: Nigoghos Sarafian's "The Generation", Shavarsh Nartuni's "Menk", and Shahan Shahnur's "Menk". Proposing that the formation of a collectivity was the overarching objective of *Menk*, the article seeks to analyze the group's program as a threefold process of forging a collective around a) the gathering of the post-genocide dispersed Armenian population, b) the development of a collective memory of the diaspora, and c) the launching of a new diasporan literature.

Secondly, the article calls for a return to the early period of literary production in Paris, and tries to carve out a space for the often-overlooked efforts of *Menk* within the discourse of modern Armenian literature. By problematizing the collective conceptualization of the genocide that developed in the years following this short-lived literary movement, the article claims that the adoption of a misconceived and simplified notion of a unified homeland into the diaspora's master narrative of survival has resulted in the omission of literary trends in western Armenian literature.